

I morgen starter den store TV-serien om rettssaken mot Quisling, med Finn Kvalem i hovedrollen. Historikeren Hans Fredrik Dahl tar her for seg de dramatiske dagene i rettsalen, da «Føreren» ble dømt til døden for landsforræderi.

DØMT TIL DØDEN I EKSPRESS.

Av Hans Fredrik Dahl

«Retten er satt!»
Lagmann Erik Soloms klubbleslag etterfulgtes av de vanlige tre små ord i Eidsivating lagmannsrett mandag morgen den 20. august 1945. Men straffesaken mot Quisling var ingen vanlig prosess.

For å møte den enorme pågangen fra internasjonal presse, samtidig som det skulle bli plass til publikum i tillegg til de mange med særlig adgangstegn, måtte saken avvikles i et mye større lokale enn hva Oslo Tinghus kunne by på. I den gamle frimurerlogen, mellom Bankplassen og Akershus, hadde håndverkerne vært i sving i flere uker for å ommande Store Sal til åsted for den celebre prosessen.

Så var det da også en verdensberømt tiltalt som denne mandagsmorgenen reiste seg for å svare på lagmannens innledende spørsmål om fullt navn, stilling før 9. april 1940, sivilstand og formue. Quislings navn var i verdenskrigens løp blitt synonymt med «forræder». Hans tvilsomme ry hadde fløyet kloben rundt, og brukes den dag i dag i alle verdensdeler der svik mot fedrelandet påstås eller forøves. For mer enn noe annet tilfelle under den lange serie av prosesser og oppgjør etter de allierte seier i 1945, ble Quisling-saken en klassisk forræderprosess. Dens tema var det evig fascinerende: hvorfor en aktet offiser, en dyktig embetsmann og en selvoppfrende u-hjelpsarbeider, så flagrant hadde stilt seg til fiendens disposisjon som Quisling under Nazi-Tysklands okkupasjon av Norge i 1940. Også av den grunn var verdens oppmerksomhet rettet mot Oslo.

Historisk prosess

For nordmenn måtte saken fortone seg som historisk på hjemlig grunn. Et veldig materiale ville bli rullet opp til belysning av okkupasjonsårenes hendelser. Etter fem år med ensrettet presse og vridd nyheter, var informasjonsbehovet folbert. Et korps av stenografer ble utlånt fra Stortinget for å nedtegne hvert ord av det som skulle skje i Løngens store sal, til bruk for fremtida.

Juristene bak landssvikoppgjøret betraktet på sin side saken mot Nasjonal Samlings Fører som kronende viktig for de tusen på tusen av mindre prosesser som ville følge.

Og det interesserte publikum, som i dette tilfellet omfattet alle, hva enten de hadde brukt fredsrommeren til jubel og ferie, eller de satt i fengsler og leire som siktet for landssvik, var umettelige i sitt utveggjer. Mange også i sin hevnløst, overfor den mann som i fem år hadde båret ansvaret som nasjonalsosialismens personlige sentrum i Norge. «Forhåndsdom» var et mildt uttrykk i denne forbindelse. At Quisling var skyldig, og

at han fortjente dødsstraff etter den nye landssvikloven som ga adgang til slikt, det var det få utenfor murene som tvilte på i disse varme augustdager for førtre år siden.

Ekspressfart

I betraktning av det omfattende materialet, den lange tiltalebeslutningen og det kompliserte saksforhold, ble saken gjort unna på utrolig kort tid. Bare ti fulle dager tok behandlingen, før lagretten på den ellevte dag, 10. september 1945, kunne forkynde dommen:

Til døden, for forbrøyerelser mot den militære og den borgerlige straffelovens paragrafer om forræderi, opprør, drap, uaktsomt drap og tyveri.

Ekspress-behandlingen av Quisling skyldte først og fremst at forsvareren nesten ikke kom til orde. Det 600 sider lange prosessreferatet svulmer av fakta og dokumentasjon, men mangler nesten fullstendig den diskusjon av rettslige spørsmål som ville vært naturlig, om forsvaret var blitt drevet etter vanlige linjer.

Men h.r. advokat Henrik Bergh var tilbakeholdende. Det lå nok i saken natur at det ville bli ansett som lite smakelig å føre noe aktivt forsvar. Det kunne i alle fall ikke tjene tiltalte. Forhåndsstemningen var så sterk at da Bergh på forhandlingenes siste dag la ned påstanden om frifinnelse — Quisling mente seg jo uskyldig på alle punkter — da fant lagmannen det nødvendig «på grunn av de misforståelser som har gjort seg gjeldende i pressen» å gå god for påstanden ved å minne om at det var forsvarerens plikt å påstå frifinnelse. Advokaten var altså ikke noe dårlig menneske eller noen «nazist» av den grunn.

Forsvaret fikk forresten ikke anledning til å føre noe aktivt forsvar, om det så skulle ha ønsket. Advokat Bergh var nemlig som alle andre helt ukjent med store deler av statsadvokat Annæus Schjødts bevismateriale, slik det fortøpende ble lagt på rettens bord under prosessens gang. Verken tiltalte eller hans forsvarer fikk sjanse til å sette seg inn i bevisene. «Det er nå kommet et slyrblad av nye dokumenter over meg, og det kommer nye fra time til time», klaget Bergh. Han hadde fått knapp nok tid til å forberede seg på forhånd. Med statsadvokatens frie slag til overraskende utspill ble det «så å si ugjorlig» å greie opp med forsvaret.

Det merkelige i ettertid er at Bergh ikke protesterte mot disse åpenbare brudd på straffeprosessloven. Det må igjen forstås som hans sikkert riktige vurdering av hva som nytt og hva som ikke nytt, under denne merkelige prosess. Det ville bare tatt seg dårlig ut å ri på tiltaltes formelle rettigheter.

Overveldende

Det var da også et overveldende materiale aktoratet hadde greid å finne fram til. Nytt og ukjent var det dertil, hentet ut fra Tysklands rykende ruiner

av en juridisk spesialekspedisjon til de alliertes nyetablerte krigsforbrøyerarkiver, ledet av Milorgs sjef Jens Chr. Hauge. Sammen med Hauge fulgte Helge Sivertsen og Ivar Føllesstad, og hva disse tre greide å få ut av dokumenter i den aller siste uka før prosessen begynte i Oslo, må den dag i dag anses som forbløffende. Hauge & Co vendte hjem med nyfunne dagbokopptegetelser fra Hitlers sjefsideoleg Alfred Rosenberg, som viste at Quisling hadde kontakter til Tyskland lenge før 9. april 1940. Dessuten med referater fra Quislings hemmelige samtaler med Hitler og storadmiral Raeder i desember 1939. Samt med rykende ferske og spesielt opptatte forhør av Göring, Rosenberg, von Ribbentrop, Jodl og Keitel — altså av de gjenlevende topper fra Nazi-Tysklands parti- og militærmaske, for så vidt de kunne tenkes å belyse tilfellet Quisling. Lest i ettertid er dette en imponerende dokumentasjon. I løpet av den hektiske sommeren 1945, og gjennom de ti dager prosessen varte, kom egentlig nesten alt det materialet på bordet, som historikerne siden har arbeidet ut fra.

Nyhetsbomber

Ikke rart at avisenes førstesider i disse augustdagene helt og holdent var viet Quisling-saken. Her detonerte jo den ene bomben etter den andre. Quisling hadde avtale med Hitler lenge før 9. april! NS fikk hundre tusen tyske Mark for å «ruste opp» partiavisen Fritt Folk umiddelbart før overfallet! Ikke at man tvilte på slikt på forhånd, for så vidt. Men det gjorde et overveldende inntrykk at det konkret kunne vises.

Nei, det var ikke så mye advokat Bergh kunne stille opp med til forsvar. Hans seks vitner formådde lite mot aktoratets 45. Rett nok herte retten et overraskende positivt prov om Quisling som ung mann, lagt fram av skolekameraten Vilhelm Ullmann fra Skien. Også andre av Quislings kolleger og overordnede fra før 1940 ga ham gode skussmål. Men aktoratets vitner reiste en massiv mur av anklager. Arbeiderkjempen Martin Tranmæl ga dokumentasjon til fordel for aktors påstand om Quisling som maktsyk opportunist. Den unge legen Leo Eitinger og hans medfange fra Auschwitz Ariel Hirsch, fortalte rystende kjensgjerninger fra jødeforfølgelsens endestasjon — gasskamrene, dit norske jøder etter Quislings tiltak var blitt sendt. De avhørte tyskerne velte alt de kunne av skyld over på NS og Quisling. Førrens egne medarbeidere, først og fremst hans høyre hånd fra 1940, Albert Hagelin, gjorde ynkelige figurer. Og mange vitner ble kalt inn for å belyse aktors påstand om at Norges selvbestaltede NS-fører hadde tatt både sølvøyt og skulpturer fra Slottet og andre steder, for å utstyre sine pompose boliger. Dette siste punkt fra tiltalebeslutningen ble viet påfallende stor plass, og av åpenbare taktiske grunner: Aktor ville vise at Quisling var en «ynkelig tyv», og ikke verdig til

Vidkun Quisling i lagmannsretten — var

noen «sentimental fører-myte» i ettertid.

Ettertida vil kanskje si at skjer det først en revolusjon, så er det vel ikke så viktig hvor møblene kommer fra. Men i 1945 var det et sterkt kort anklageren kunne spille, da han i detalj viste hvordan Quisling hadde fjernet møbler selv, fra Kongens slott!

Pinlig inntrykk

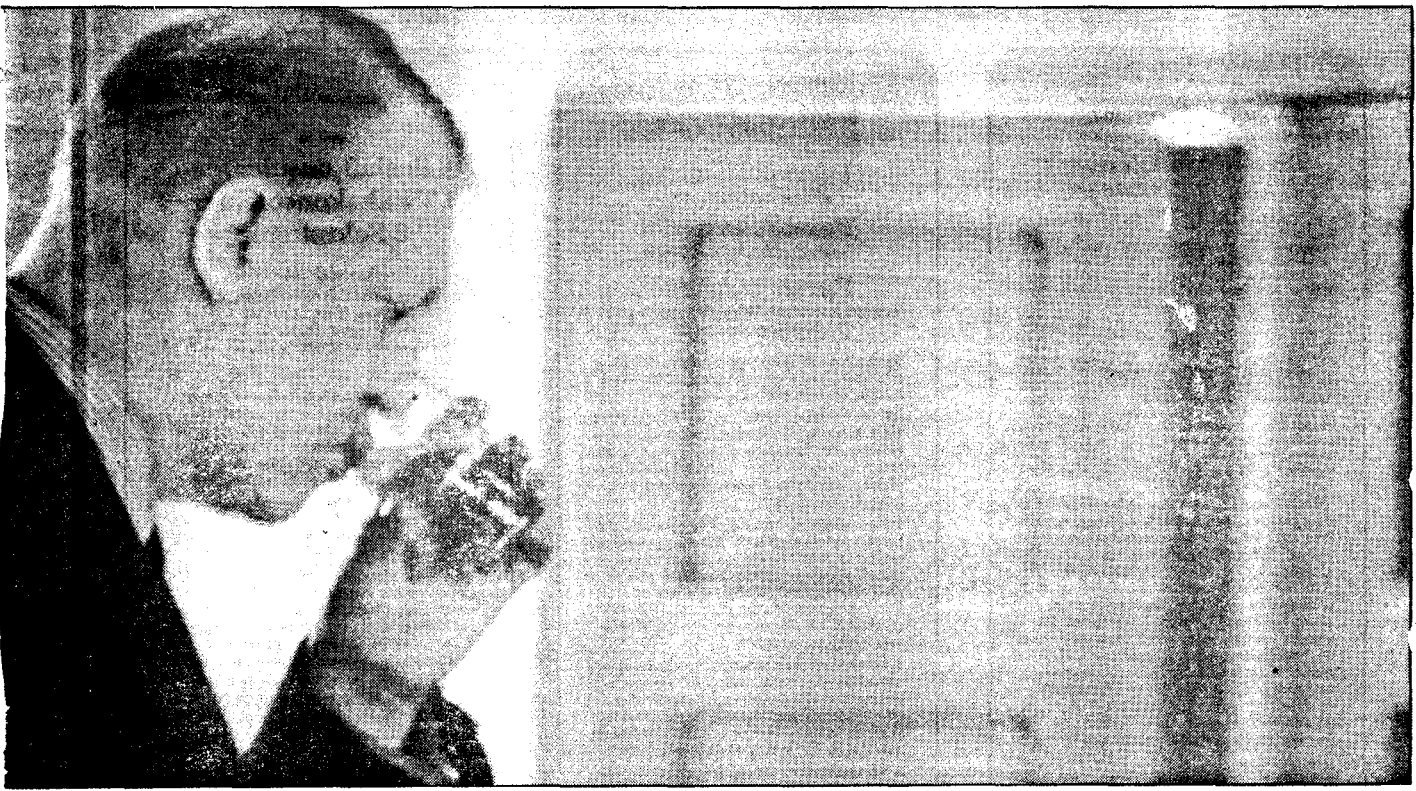
Quisling selv gjorde et blandet inntrykk i retten. Han skjulte ingenting, sa han, og sto ved alt han hadde gjort. Men i spørsmålet om han hadde hatt kontakt med Tyskland før 9. april, vek han åpenlyst unna. Det ble direkte pinlig å overvære hvordan han smøg seg rundt anklagen om å ha møtt en tysk offiser i København i dagene før 9. april. Han forsto nok ikke selv hvor alvorlig aktors

D et klassiske bildet av Quisling i forherretten i mai 1945. I august startet rettssaken, som naturlig nok dominerte Dagbladets forsider så lenge den pågikk. Hans Fredrik Dahl arbeider nå også med en ny stor Quisling-biografi. (NTBs arkiv)

-FART

Åpenbart svekket etter en nokså brutal neurologisk prøve, med innsprøytning av kontrastvæske i ryggmargen og innblåsing i hjernen. (NTBs arkiv)

materiale var. Etter forhandlingenes første dag, da de nyfunne dokumenter hauget seg opp på rettens bord, sa han til Bergh: «Jeg synes det gikk ganske bra i dag, jeg». O, enfold.

Quisling var heller ikke heldig i sine dialoger med lagmannen og statsadvokaten — de to spilte for øvrig helt sammen, og fungerte under hele prosessen som to aktører. Forfatteren Lykke-Seest, som fulgte hele saken, kunne ikke la være å tenke på at her sto bondegutten og prestesønnen fra Telemark hjelpeles mot de kvikke Kristiania-guttene Schjødt og Solem.

Best gikk det når han fikk tale alene. «Da fikk hans foredrag varme og patos», forteller Johs. Andenæs, som sammen med hele det juridiske og kriminallistiske etablissement i Norge fulgte saken med intens oppmerksomhet. Som enetaler var det fortsatt futt i Føreren.

Men etter sakens første uke fikk han et skudd for baugen. De rettsmedisinske sakkyndige ville undersøke om han kanskje hadde en hjerneskade, som kunne forklare den personlighetstforandring som kunne ha funnet sted fra den dyktige unge kaptein Quisling ble til den svikefulle major. I helgen 25.—26. august ble tiltalte underkastet en nokså brutal neurologisk prøve, med innsprøytning av kontrastvæske i ryggmargen og innblåsing i hjernen etter dattas meget smertefulle metoder. Den Quisling som sto i retten i dagene etterpå var åpenbart svekket. Han svaïet, og forsvareren måtte be om pause. Mange av hans uttalelser under forsvarstalen skyldtes åpenbart store smerter og sviktende selvkontroll.

Men Quisling var sterk. Han grep fatt i skranken og holdt seg oppe. Han hadde

så mye på hjertet. Siden det knapt var blitt noe forsvar underveis, var det jo også rimelig at han fikk forsvare seg. Men lagmannen jagede på. Fortere, Quisling! Kan dette være nødvendig? Blir De ikke snart ferdig nå? Fire—fem ganger ble han avbrutt under sin forsvarstale. Likevel var den en imponerende fysisk og intellektuell prestasjon. Uten manuskript talte han i fem og en halv time, alltid til saken, uten å komme på viddene — i alle fall etter egen vurdering. Også for ettertida klinger hans prosa pregnant og interessant, slik vi nå skal høre den i utdrag gjennom skuespilleren Finn Kvaleim i fjernsynets dramatisering.

Det nyttet lite. Dommen til døden — avsagt mandag etter forhandlingenes siste dag fredag 7. september — var enstemmig. Anken til Høyesterett, som ble

behandlet gjennom tre dager i oktober, ble også enstemmig forkastet i øverste instans.

Ni ukers sak

Quisling møtte eksekusjonspelotongen den 24. oktober. Det var ni uker etter at Solem hadde åpnet forhandlingene i lagmannsretten. Den viktigste rettssak i Norge siden prosessen mot Marcus Thrane, var kjørt fram i et tempo på grensen av det forsvarlige. Mange trekk virker påfallende på oss i dag. Men dommen, resultatet, var ikke til å komme forbi, i Norge i 1945. Heller ikke at benådning ble avslått i regjeringen. Som statsminister Einar Gerhardsen sa det selv, i en kommentar førti år etter: — Hadde regjeringen benådet Quisling i 1945, ville det blitt revolusjon i Norge!